

Т. ЩЕРБАНЬ

ФУНДАТОР НАУКОВОГО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА**До 190-річчя від дня народження В.І. Григоровича**

Ім'я Григоровича — велика сторінка в історії слов'янознавства. Життя його — ряд особистих жертв, діяльність — подвижництво «незвичайного вченого».

О.О. Кочубинський

Він був видатним славістом, професором Казанського і Новоросійського університетів, членом-кореспондентом Академії наук. Спадщина В.І. Григоровича налічує невелику кількість наукових праць, але концептуальні ідеї, обґрунтовані у них, були надзвичайно прогресивними для свого часу і визначили основні напрями подальших наукових студій на ниві слов'янознавства. Віктор Іванович Григорович одним із перших досліджував спільні риси й індивідуальні особливості слов'янських народів у лінгвістичному та літературному аспектах, розвиток їх літератури як єдине ціле у контексті політичної історії слов'ян.

Вчений видав друком низку праць, присвячених церковнослов'янській мові, цікавився походженням глаголиці, захоплювався кирило-мефодіївською проблематикою. Віктор Іванович опублікував змістовні дослідження у галузі історії слов'ян, з питань візантійсько-слов'янських відносин. Величезне значення для розвитку різних галузей слов'янознавства мав зібраний дослідником під час наукового відрядження по слов'янських землях унікальний фактологічний матеріал, який широко використовували у своїх студіях відомі славісти.

Віктор Іванович Григорович плідно працював у царині українознавства. Він уздовж і впоперек об'їздив усю Новоросію, дослідив топографію, географію, археологію краю, зробив внесок в українську діалектологію, фольклористику й етнографію, помітно розвинув топоніміку, склав описи цінних рукописів, що зберігалися у монастирях та церквах.

Професор В.І. Григорович належав до першої плеяди науковців, які заклали основи університетського викладання слов'янознавства у Росії та Україні.

© ЩЕРБАНЬ Тетяна Олександрівна. Кандидат історичних наук. Старший науковий співробітник Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України (Київ). 2005.

Досягнення вченого були високо оцінені науковою спільнотою. Дослідженню його життя і творчої спадщини присвячені праці І.І. Срезневського, О.О. Кочубинського, О.О. Котляревського, Ф.І. Успенського, А.І. Соколова, О.І. Александрова, М.Г. Попруженка та інших вчених. У добу, коли монументальні пам'ятники зводилися здебільшого на честь царів, за ініціативою колишніх учнів, колег, товаришів Віктора Івановича вся Новоросія по копійчині збирала кошти на спорудження пам'ятника видатному вченому. 30 жовтня 1892 року на єлисаветградському Петропавлівському цвинтарі, у день відкриття мармурового бюста В.І. Григоровича, зібрався цвіт російської та української науки. На жалобному мітингу вчені зі світовою славою підкреслювали у своїх промовах непроминальну цінність наукової спадщини В.І. Григоровича, схиляли голови на знак пошани його подвижницької діяльності на теренах слов'янознавства. Але добре відомо, що найкращий пам'ятник вченому — це його наукові праці. Тому професор Казанського університету Н.М. Петровський в 1915 р. опублікував у 19-му томі «Известий Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук» бібліографічний список друкованих праць В.І. Григоровича. Професор Новоросійського університету М.Г. Попруженко зібрав до купи розпорошені по численних періодичних виданнях статті та доповіді Віктора Івановича одеського періоду діяльності і в 1916 р. видав друком його «Собрание сочинений».

У другій половині ХХ століття слов'янознавство розвивалося досить бурхливо. Вчені напружено опрацьовували нові складні проблеми у цій царині, склали плани майбутніх наукових студій і дещо менше згадували досягнення і здобутки своїх попередників, а надто — дореволюційної доби. Але і в цей період з'являлися праці, присвячені В.І. Григоровичу, наприклад, пуб-

лікації С.Б. Бернштейна «Из истории русского славяноведения. Виктор Иванович Григорович» (1976), А.В. Сергеева «Исторические взгляды В.И. Григоровича» (1978) та інші. В літературі висвітлюється переважно казанський період життя вченого або розглядаються певні напрями його діяльності.

Віктор Іванович Григорович народився 12 травня 1815 р. у місті Балта Подольської губернії, у родині дрібного чиновника. Його батько був українцем, мати походила з польського роду. Середню освіту Віктор здобув в уніатському училищі при монастирі Василіанського ордену міста Умані. Рання смерть матері прискорила формування його характеру. Хлопчик відрізнявся від однолітків неабиякими здібностями, але ріс тихим, сором'язливим, лагідним, надзвичайно відповідальним. Віктор допомагав батькові виховувати молодшого брата Олімпія, пізніше матеріально підтримував незаміжню сестру, яка терпіла нестатки [1, с. 26].

П'ятнадцятирічним юнаком він вступив до Харківського університету, а після його закінчення в 1833 р. продовжив навчання у Дерптському університеті, де під керівництвом досвідчених викладачів вивчав античну історію, слов'янські мови, філософію. 1838 року Віктор Григорович закінчив цей навчальний заклад і наступного року на запрошення Казанського університету очолив кафедру історії та літератури слов'янських говорів. Він був у творчому піднесенні і за короткий період досяг помітних успіхів на теренах слов'янознавства. В.І. Григорович підготував й успішно захистив у березні 1840 р. кандидатську дисертацію «Исследования о церковнославянском наречии, основанные на изучении его в древнейших памятниках и отношении его к новейшим наречиям». Наступного року опублікував «Краткое обозрение славянских литератур», набагато більший матеріал В.І. Григорович використав у магістерській дисертації «Опыт

изложения литературы словен в ее главнейших эпохах» (1843). У цій праці Віктор Іванович осмислив окремі факти слов'янської історії та літератури, розглянув їх у логічній послідовності. Він одним із перших обґрунтував концепцію тісних взаємозв'язків слов'янських літератур, виявив деякі їхні спільні закономірності розвитку, простежив еволюцію літературного процесу слов'янських народів як складових єдиного цілого. В.І. Григорович зробив спробу вписати літературний поступ слов'ян у контекст загальноєвропейського культурного розвитку. Вчений охарактеризував особливості слов'янства за даними літературних пам'яток, оцінив спільнослов'янське літературне надбання, визначив внесок слов'ян у формування загальнолюдських духовних цінностей [2].

Праця В.І. Григоровича мала новаторський характер. Основну його концептуальну ідею підтримали професори О.О. Котляревський та І.І. Срезневський, вони високо оцінили використаний автором історико-порівняльний метод дослідження. Однак негативний відгук на монографію В.І. Григоровича дав професор П.І. Прейс, який заперечив наявність аналогій у літературному русі сербів, чехів, поляків та інших слов'янських народів. Такі різні оцінки пояснюються тим, що для всебічного обґрунтування наукових тез у Віктора Івановича бракувало матеріалу, тому деякі твердження автора видавалися його сучасникам непереконливими. Наукові ідеї В.І. Григоровича дістали загальне визнання значно пізніше і набули розвитку у дослідженнях академіків О.І. Веселовського, О.М. Пипіна, члена-кореспондента Академії наук П.О. Морозова та багатьох інших славістів, які намагалися визначити місце слов'янських літератур у світовому літературному процесі.

Захист дисертації В.І. Григоровича відбувався у складних умовах. У ті часи все-

ляв страх студентам Казанського університету неприступний, прискіпливий і пихатий професор історії Микола Олексійович Іванов. Студенти недолюбливали занадто уїдливого викладача і прийшли на диспут співчувати Віктору Івановичу, бо добре знали, що саме *«на диспутах, перед публікою, Іванов любляв блиснути своєю вченістю, показати свою перевагу над диспутантом. Це було йому неважко: володіючи чудовим умінням говорити гладко, доладно, дотепно і нерідко саркастично, він на цих вчених турнірах без особливих труднощів вибивав із сідла своїх супротивників, недосвідчених, які ніяковіли перед авторитетом вченого історика і вправного діалектика»* [3, с. 75]. Особливо непокоїло студентів те, що М.О. Іванов неприязно ставився до Віктора Івановича, тому вони бажали побачити на власні очі, *«як проти цього сильного, випробуваного борця захищатиметься Григорович, несміливий, конфузливий, неспритний, котрий не вмів говорити жваво і доладно. ... Понад усілякі очікування, диспут завершився тріумфом Григоровича і рішучою поразкою Іванова. Всі зауваги та саркастичні вихватки опонента Григорович заперечував (хоча й плутаючись і запинаючись) з таким знанням справи, що вийшов переможцем з боротьби і відразу здобув пошану та симпатію студентів»* [3, с. 75–76].

Отже, публічний захист дисертації у жовтні 1842 року закінчився тріумфом В.І. Григоровича, він був затверджений магістром.

У листопаді 1842 р. Віктор Іванович почав читати курс «Теорія слов'янських мов і література слов'ян у її найголовніших епохах». Він був далеко не найкращим лектором, але, на думку колишніх його студентів, *«ця неприваблива зовні манера читання з надлишком надолужувалася внутрішнім достоїнством його лекцій. Він читав з щирою залюбленістю у свій предмет, з повною*

В.І. Григорович

готовністю ділитися зі своїми слухачами всіма своїми знаннями, допомогти їм у заняттях ... Григорович привабив до себе студентів незвичайною на ті часи простою обходження з ними, товариською близькістю до них. Це різко відрізняло його від інших тодішніх професорів, які здебільшого трималися стосовно студентів суто по-начальницьки» [3, с. 76].

У червні 1844 р. Віктор Іванович виїхав у наукове відрядження, яке тривало понад два роки. Його подорож помітно відрізнялася від стажувань за кордоном І.І. Срезневського, О.М. Бодянського, П.І. Прейса, які у великих європейських центрах слов'янознавства під керівництвом відомих славістів опанували переважно слов'янські мови і літератури. Віктор Іванович особисто відвідав Константинополь, Солунь, Афон, Македонію, Болгарію, Угорщину, зупинився у Відні, відтак вирушив у Далмацію, подорожував шляхами Чорногорії, Хорватії, Сербії, потім попрямував до Моравії і Чехії. Під час поїздки він збирав етнографічний і фольклорний матеріал, записував безпосередньо з уст народу пісні, казки, повір'я, діалектні слова. Вчений відвідав багато со-

борів і церков, зробив описи давніх рукописів, які в них зберігалися. На думку відомого славіста кінця XIX — початку XX століття професора Олександра Івановича Александрова, «жодна експедиція не приносила науці таких великих результатів, як самотня, добровільна подорож В.І. Григоровича. ... Кожен крок Григоровича у кожному новому краї його історичного об'їзду ознаменувався відкриттям» [4, с. 223].

Під час відрядження вчений зустрічався і з відомими славістами. У Відні, наприклад, разом з Ф. Міклошичем та В. Караджичем переглядав і систематизував привезені рукописи. Він намагався якнайчастіше бути вдома у Вука Стефановича Караджича ще й тому, що закохався у доньку сербського славіста. Дівчина відповіла взаємністю, вже готувалися до весілля, але, через невідомі нам причини, молоді не побралися. Мабуть, ця подія дуже болісно вразила емоційного Віктора Івановича, він з плином літ так і не зустрів дівчини своєї мрії і залишився самотнім.

За результатами наукового відрядження В.І. Григорович написав «Очерк путешествия по Европейской Турции» (1848), друге видання якого вийшло друком 1877 року. Попри схематичне і надто стисле викладення матеріалу та друкарські помилки, праця мала велике значення для розробки багатьох галузей слов'янознавства, вона містила унікальні відомості з історії балканських народів, етнографії, фольклористики, топоніміки, діалектології, історії церкви [5].

На жаль, зібраними матеріалами В.І. Григорович не зміг сповна скористатися для публікації своїх лінгвістичних досліджень — через обмеженість тогочасних технічних засобів для друкування знаків, котрі відбивають усю різноманітність звуків слов'янських мов.

За твердженнями сучасників, Віктор Іванович був блискучим знавцем слов'янської палеографії, але чомусь не публікував влас-

норуч скопійованих пам'яток з науковими коментарями. Багато рукописів з його колекції стали предметом дослідження інших учених. Марійнське євангеліє, наприклад, було опубліковано й описано В.В. Ягичем у 1883 р. Т.Д. Флоринський у монографії «Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков» (1887) увів до наукового обігу два списки «Законника Ст. Душана» та деякі сербські хрисуви з колекції В.І.Григоровича, будували свої наукові праці на його матеріалах й інші славісти.

Після повернення до Казані В.І. Григорович захопився вивченням питань, пов'язаних із походженням старослов'янського письменства, зокрема, намагався визначити час виникнення глаголиці. Він доводив, що цей алфавіт давніший за кирилицю і розглядав останню як продукт переробки глаголиці у пізніші часи. Крім того, він публікував праці, що стосувалися церковно-слов'янської мови, порушував кирило-мефодіївську проблематику. Кращі роботи з цього циклу вийшли у світ окремим виданням — «Статьи, касающиеся древнего славянского языка Виктора Григоровича» (1852). Однак, на погляд С.Б. Бернштейна, всі вони мали невелику вартість і помітно поступалися ґрунтовним монографіям тогочасних відомих славістів — О.М. Бодяньського, В.О. Більбасова, О.В. Горського, П.Й. Шафарика [6, с. 536].

Наприкінці 50-х років XIX ст. В.І. Григорович зацікавився візантинознавством, здебільшого у площині візантійсько-слов'янських зв'язків. У монографії «О Сербии в ее отношениях к соседним державам, преимущественно в XIV и XV столетиях» (1859) він насамперед підкреслив нерозривний зв'язок, що існує у вивченні історії Візантії і слов'янського світу, необхідність розвитку візантиністики для досягнення успіхів на ниві слов'янознавства. Вчений визначив деякі риси візантинізму, охарак-

теризував становище слов'ян у Візантії, зробив спробу з'ясувати причини падіння Сербії. Професор дійшов висновку, що історія надала свого часу шанс балканським народам скинути турецьке ярмо, але цього не сталося через короткозору й корисливу політику правителів усіх зацікавлених держав.

У 1863 р. В.І. Григорович був затверджений у ступені доктора слов'янсько-російської філології без публічного захисту дисертації. Того ж року він вийшов у відставку і незабаром оселився у Херсоні. Тут в 1864 р. він опублікував статтю «Исторические намеки о значении Херсона и его церкви в VIII, IX, X столетиях», у якій обґрунтував великий внесок міста, передусім церкви, у справу поширення освіти серед колишніх кочових народів.

Невдовзі В.І. Григорович переїхав до Одеси у зв'язку з призначенням ординарним професором новоутвореного Новоросійського університету. На першому урочистому акті навчального закладу він виступив з великою промовою «Как выражались отношения Константинопольской церкви к окрестным северным народам и преимущественно к болгарам в начале X-го столетия», використавши у ній листи патріарха Миколи Мистика до болгарського царя Симеона. Віктор Іванович розповів про боротьбу, що точилася між болгарами і греками в X столітті, визначив роль, яку відіграла церква у цих сутичках, підкреслив, що вона «*устами патріарха Миколая висловила протест проти політики, яка замишляла загибель народів*» [7, с. 40].

На урочистих зборах, що відбулися у Новоросійському університеті з приводу 1000-річчя від дня смерті Святого Кирила, Віктор Іванович у своїй доповіді закликав славістів-початківців вивчати діяльність Св. Кирила та Св. Мефодія відповідно до запропонованої ним програми. Вона містила такі напрями: розгляд проблем, пов'язаних із віровченням святих; опрацювання питань,

що стосуються історії, географії та археології; дослідження їхніх досягнень у царині філології. У кожній із названих галузей він визначив ключові питання, на яких радив зосередити особливу увагу. Доповідь вийшла друком у 1869 р. за назвою «Несколько слов, сказанных проф. славянских наречий В. Григоровичем по поводу празднования тысячелетия со времени кончины Св. Кирилла».

В.І. Григорович опублікував кілька змістовних розвідок з історії освіти. У статті «И.А. Коменский, славянский педагог-реалист XVII ст.» він зазначив, що найцінніші твори «*Іоана Амоса Коменського втрачені, саме ті, які мали містити висновки, так би мовити, останнє слово його багаторічної праці. З тих, що залишилися, можна, однак, скласти огляд його діяльності. Вчення віри, мовознавство, історія і, зрештою, навчальні посібники — були завданнями його праці*» [7, с. 233]. Віктор Іванович докладно охарактеризував усі грані діяльності І.А. Коменського.

Праця В.І. Григоровича «Об участии сербов в наших общественных отношениях» (1876) містила цікавий матеріал з історії освіти Росії XVIII ст. У ній автор визначив вплив сербських просвітителів Ф. Янковича і Д. Обрадовича на розвиток російської педагогіки [8].

Під час перебування в Одесі В.І. Григорович далеко не обмежується викладацькою роботою й опрацюванням зібраного у закордонному відрядженні матеріалу. Він регулярно виїжджає у місцеві експедиції, «з юнацькою енергією гасає майже 60-літній чоловік по степах і балках Новоросії, пристає з розпитуваннями до місцевих мешканців, риється в архівах і сидить місяцями над такими рукописами, про наукове значення яких не підозрював ніхто інший, не підозрював і він сам кілька років тому» [9, с. 772]. У циклі статей — «Записка об археологическом исследовании

Днепровского побережья» (1873), «Записка антиквара о поездке его на Калку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра» (1874) та в інших публікаціях Віктор Іванович порушив багато питань, які стосувалися археології і географії краю. Він описав краєвиди місцевості, проаналізував назви річок, лісів, сіл, міст, зробив припущення щодо їх походження, розповів про основні заняття жителів, їхні звичаї, обряди, традиції, охарактеризував діалекти тощо. Вчений описав церковні споруди — їхній зовнішній вигляд та внутрішнє оздоблення, склав реєстри рукописів, які там зберігалися.

Заглиблений у наукову роботу, Віктор Іванович був невибагливим у побуті, намагався ухилитися від світських розваг, вживав просту їжу, одягався дуже скромно, «*ходив зазвичай у непоказному, потертому пальті, у простому кашкеті (циліндр надягав у рідкісних офіційних випадках), часто проста ситцева сорочка визирала з-під рукавів його сюртука. У такому костюмі, звісно, важко було вгадати у ньому генерала і різних орденів кавалера*» [10, с. 147].

Вченого, бувало, засмучувало те, що його дослідницький азарт мало поділяють студенти і колеги. Якось у хвилину розпачу з приводу того, що його пропозиції стосовно перетворення Одеси на провідний центр славістики і візантинознавства не знаходять належної підтримки у товаришів по службі й адміністрації навчального округу, В.І. Григорович, після десятиріччя викладання в Новоросійському університеті, вирішив піти у відставку [11]. Він переїхав до Єлисаветграда й оселився у невеликій квартирі на околиці міста. Більшу частину часу Віктор Іванович вивчав давні рукописи і стародруки. Він почувався самотньо, «*постійно сумував і нудьгував через відсутність звичної викладацької роботи в університеті, а також часто хворів*» [12, с. XXIII]. Коли дозволяв стан здоров'я, він збирав місцеві

перекази, цікавився у старожилів походженням географічних назв, розпитував їх про давні часи, але розгорнути дослідження не встиг. 31 грудня 1876 року Віктор Іванович помер ... Пам'ять про нього не згасла, ім'я професора В.І. Григоровича назавжди вписано в історію слов'янознавства.

1. *Кочубинский А.А.* Виктор Иванович Григорович (1815–1876) в истории славяноведения // Зап. Импер. Новорос. ун-та. — Одесса, 1893. — Т. 59. — С. 24–50.
2. *Григорович В.И.* Опыт изложения литературы словен в ее главнейших эпохах // Уч. записки, изд. Импер. Казан. ун-том. — Казань, 1843. — Кн. 3. — С. 105–216; Кн. 4. — С. 3–58.
3. Воспоминания о профессоре В.И. Григоровиче // Древняя и новая Россия. — СПб., 1877. — № 5. — С. 75–78.
4. *Александров А.* Памяти Виктора Ивановича Григоровича // Рус. филолог. вестн. — Варшава, 1902. — № 1–2. — С. 210–242.
5. *Григорович В.И.* Очерк путешествия по Европейской Турции. — М., 1877. — 181 с.
6. *Бернштейн С.Б.* Из истории русского славяноведения. Виктор Иванович Григорович // Изв. АН СССР. Сер. лит. и языка. — М., 1976. — Т. 35. — № 6. — С. 533–538.
7. Собрание сочинений Виктора Ивановича Григоровича // Летопись Ист.-филолог. об-ва при Импер. Новорос. ун-те. — Одесса, 1916. — Т. XXV. — С. 1–450.
8. *Григорович В.И.* Об участии сербов в наших общественных отношениях // Зап. Импер. Новорос. ун-та. — Одесса, 1876. — Т. XX. — Отд. 2. — С. 55–78.
9. *Киртичников А.И.* В.И. Григорович и его значение в истории русской науки // Ист. вестник. — СПб., 1892. — Т. 50. — № 10–12. — С. 764–775.
10. *Колянковский А.* Виктор Иванович Григорович // Русская старина. — СПб., 1892. — Т. 33. — С. 131–149.

11. *Успенский Ф.И.* Воспоминания о В.И. Григоровиче // Летопись Ист.-филолог. об-ва при Импер. Новорос. ун-те. — Одесса, 1890. — Т. I. — С. 15–49.
12. *Попруженко М.* Виктор Иванович Григорович в Одессе // Там само. — 1916. — Т. XXV. — С. I–XXIII.

Т. Щербань

**ФУНДАТОР НАУКОВОГО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА
До 190-річчя від дня народження В.І. Григоровича**

Резюме

Ця стаття побудована на маловідомих сучасному читачеві публікаціях, присвячених В.І. Григоровичу, спогадах про нього товаришів по службі і колишніх студентів Казанського та Новоросійського університетів, відгуках на праці вченого провідних славистів. Стисло реконструйовано життєвий шлях Віктора Івановича, розглянуто його науковий доробок, відтворено деякі риси цієї неординарної особистості. Публікація присвячена вшануванню світлої постаті професора В.І. Григоровича, який поклав життя на вівтар науки.

T. Scherban

**THE FOUNDER OF SCIENTIFIC SLAVONIC STUDIES
Devoted to 190th anniversary of V.I. Grygorovych**

Summary

The article is based on the publications devoted to V.I. Grygorovych that are not well-known in modern society, as well as on memoirs of his colleagues, friends, students of Kazansky and Novorosiysky universities, reviews of his works written by the prominent specialists in the history/philology of the Slavs. Viktor Ivanovych's life is reconstructed, his scientific heritage is described, some features of his extraordinary personality are depicted. The article is devoted to commemoration of the bright personality of professor V.I. Grygorovych who sacrificed his life to science.